

Віталій Ткач

АРХЕОЛОГІЧНІ РОЗВІДКИ ЖОРНІВСЬКОГО ГОРОДИЩА ТА ЙОГО ОКРУГИ В 1997—2017 РР.

Жорнівське городище є відомою пам'яткою археології, насамперед, як середньовічне місто, що не згадане в історичних джерелах, а також як багатощарова палеолітична стоянка. Воно неодноразово досліджувалось науковцями протягом XX — початку XXI ст. та згадується в численних публікаціях. Насамперед слід згадати розкопки городища Б. А. Прищепю [3; 4, с. 153—157] та дослідження палеолітичної стоянки В. К. П'ясецьким [5, с. 39—86]. В межах городища у 2011 році було досліджено крем'яну майстерню городоцько-здовбицької культури [1]. В 1970 р. І. К. Свешніков дослідив поблизу села курган доби бронзи. Археологічні розвідки поблизу села проводив В. М. Конопля у 1977 р. Поблизу сусіднього села Крилів в 1963 р. проводив археологічні розвідки І. К. Свешніков [6, с. 46, 47, т. 50]. Л. І. Крушельницькою було частково розкопане поселення Крилів-1 [2].

В 1997—2017 рр. В. В. Ткачем було здійснено кілька розвідок в згаданих селах з метою виявлення нових, уточнення прив'язок та з'ясування стану відомих археологічних пам'яток. В процесі дослідження пам'яткам було надано послідовну нумерацію (рис. 1).

Жорнів, пункт 1, городище. Займає північно-західний край високого останця Мізоцького кряжу на правому березі р. Стубли в урочищі Замок, над селом. Пошкоджене діючим кар'єром. Координати: 50°30'50.72"Пн, 25°56'46.46"Сх (рис. 2). В межах кар'єру, що знищив значну частину городища, зібрано підйомний матеріал, серед якого найдавнішим є кінцевий скребок на пластині доби пізнього палеоліту (рис. 3, 10).

Матеріали доби енеоліту представлені крем'яним долотом (рис. 5, 18), вкладнем набірною серпа на пластині (рис. 3, 5), кінцевим скребком на первинному відщепі, робочий край якого частково оформлений струменистою ретушшю (рис. 3, 6). Кераміка трипільської культури представлена фрагментом вінчика посудини з відігнутим краєм, із згладженою поверхнею та домішкою шамоту в глиняному тісті (рис. 3, 7). До цієї ж

культури очевидно слід віднести невиразний вінчик та фрагмент стінки посудини з орнаментом із ряду овальних вдавлень. Вони мають дещо мучнисту фактуру, світло-коричневий колір, домішку піску в глиняному тісті (рис. 3, 8, 9). Знайдено також уламок стінки посудини з мініатюрною ручкою культури кулястих амфор темно-коричневого кольору, з добре згладженою поверхнею та домішкою кременю в глиняному тісті (рис. 3, 4). Інші знахідки цієї культури пов'язані із заглибленим об'єктом цієї культури, виявленим в обриві кар'єру. Дослідити його не було можливості, оскільки він знаходився на значній висоті від дна кар'єру а зверху був перекритий потужним відвалом, нагорнутим бульдозером (рис. 2, 2). В 2014 році ця ділянка обриву разом з заповненням об'єкта обвалилась, після чого з його решток вдалося добути археологічні матеріали: крем'яні відщепи, кістки тварин та уламки кераміки, серед яких уламки посудини коричневого кольору з добре згладженою поверхнею, домішкою піску та дрібною жорстви в глиняному тісті, орнаментом у вигляді горизонтальних рядів та вертикальних смуг з підковоподібного штампю (рис. 3, 1); уламок вінчика посудини з прямим високим горлом, із згладженою поверхнею коричневого кольору, піщанистої фактури, з домішкою кременю в глиняному тісті, декорованої горизонтальним валиком під вінцем, до якого знизу примикає видовжений рельєфний наліп, що понижується в напрямку валика (рис. 3, 2). В стінці кар'єра поруч з рештками заповнення було виявлено уламок стінки посудини коричневого кольору з згладженою та підлощеною поверхнею, домішкою дрібних зерен кременю та орнаментом з нігтевих вдавлень (рис. 3, 3).

Знахідки доби ранньої бронзи представлені уламками стінок посуду городоцько-здовбицької культури та уламком масивної крем'яної сокири (рис. 4, 1). До пізньої бронзи належать уламки кераміки тшинецько-комарівської культури, серед яких уламки вінчика посудини з потовщеним краєм коричневого кольору, з згладженою поверхнею та домішкою кременю в глиняному тісті (рис.

4, 6). Ранньозалізний вік представлено уламком вінчика посудини могилянської групи коричневого кольору, з добре зглаженою внутрішньою поверхнею, домішкою кременю в глиняному тісті, орнаментом з насічок по вінчику і внутрішніх ямок (рис. 4, 4).

Більшість знахідок з городища належить до Середньовіччя, переважно це уламки посуду X — початку XII ст. (рис. 3, 11–14; рис. 4, 11–15; рис. 5, 1–17). В одному випадку це фрагмент денця посудини з клеймом у вигляді «колеса», поруч з яким розташовано ремонтний отвір (рис. 4, 8). Кілька виробів було піднято з денної поверхні поруч з розкопами Б. А. Прищепи 2006 і пізніших років. Це уламок вінчика ліпного горщика райковецької культури, орнаментованого пальцевими вдавненнями (рис. 4, 7), і два диски з стінок посудин XI — початку XII ст., один з яких має наскрізний отвір по центру (рис. 4, 9, 10). Ще один виріб — орнаментований циліндр з трубкової кістки (рис. 4, 5) було знайдено в обриві кар'єру з сторони малої вцілілої площадки городища.

За всі роки досліджень

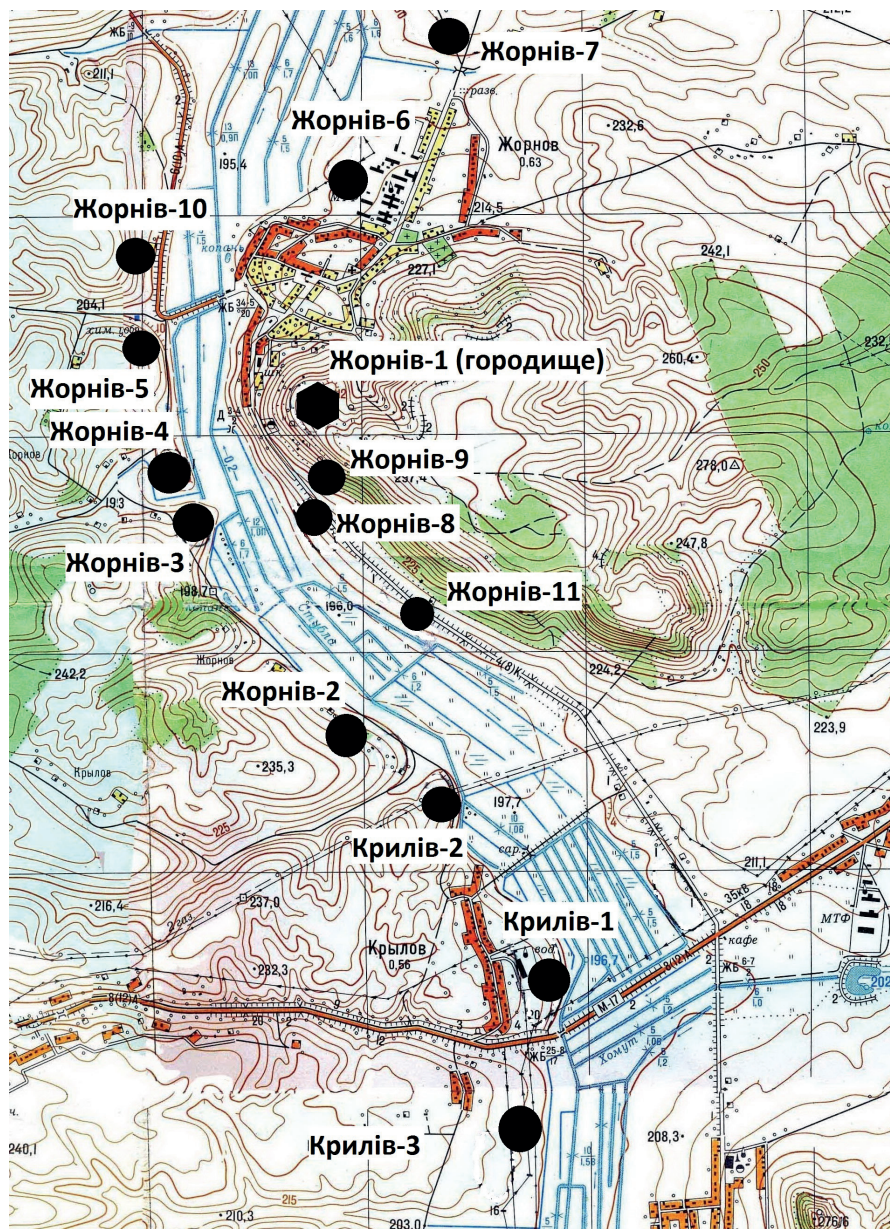

Рис. 1. Розташування та нумерація виявлених та обстежених пам'яток на топографічній карті. Масштаб: 1:25000. Картографічна зйомка 80-х років XX ст.

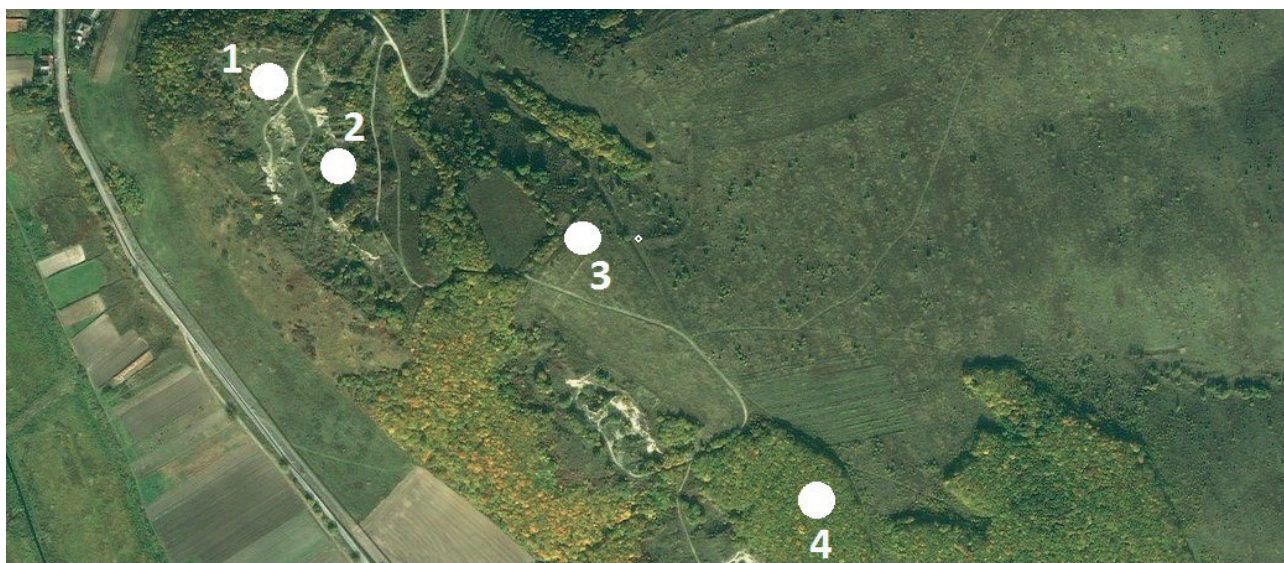

Рис. 2. Жорнівське городище (Жорнів-1) та об'єкти на ньому: 1 — ділянка що руйнується кар'єром, 2 — зруйнований об'єкт культури кулястих амфор, 3 — зовнішній напільний вал городища, 4 — нововиявлений вал.

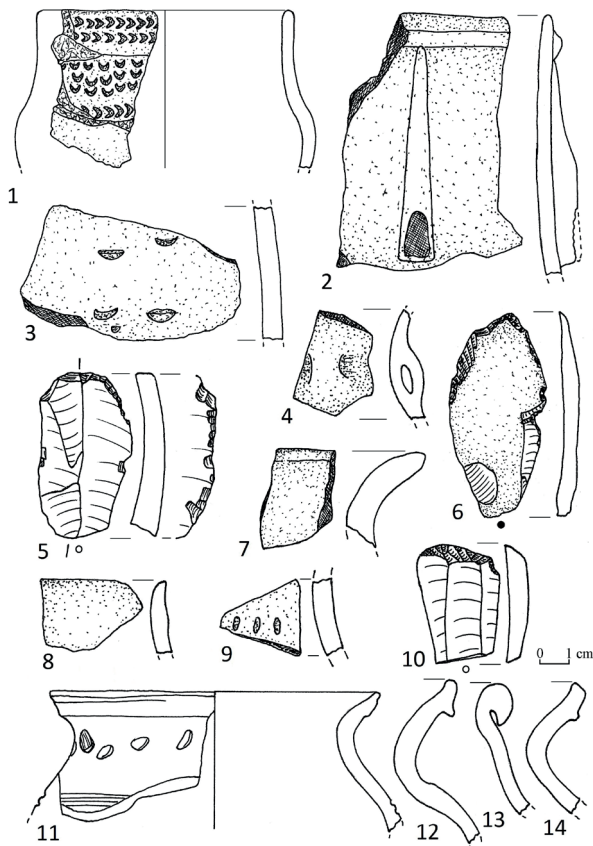

Рис. 3. Матеріали з пам'ятки Жорнів-1: 1–3 — заповнення зруйнованого об'єкта культури кулястих амфор, 4–14 — підйомний матеріал; 1–4, 7–9, 11–14 — кераміка, 5, 6, 10 — кремій.

городища було зафіксовано періодичні руйнування культурного шару кар'єром через нелегальне добування каменю. Ці процеси в значній мірі інтенсифікувались в 2015–2017 рр., коли було знищено значну ділянку культурного шару з об'єктами давньоруського часу (рис. 13). Слід зауважити, що пам'ятку взято під охорону рішенням виконкому Ровенської обласної Ради депутатів трудящих №102 від 17.02.1970 року і на цій встановлено охоронні знаки.

Окрім меж, окреслених валами городища, пам'ятка має ділянки з археологічним матеріалом поза середньовічними оборонними спорудами. Перша з них (Жорнів-1-а) займає рівну продовговату терасу північного схилу гори, на якій знаходиться городище. Координати: 50°31'0.02"Пн, 25°56'46.71"Сх. Тут зібрано крем'яні відщепи, уламок стінки посудини межановицької культури доби бронзи сірого кольору, з домішкою кременю в глиняному тісті, орнаментованої пасмом шнура та горизонтальним валиком, розчленованим пальцевими вдавленнями (рис. 4, 3); кераміку Х–ХІІ ст., ХVІІ–ХVІІІ ст., знайдено хребець людини. На території ділянки знаходиться цегляний стовп на кам'яному підмурівку ХІХ ст.

Друга ділянка (Жорнів-1-б) знаходиться безпосередньо за південним валом городища (рис. 2, 3). Координати: 50°30'46.00"Пн, 25°57'0.37"Сх. Тут

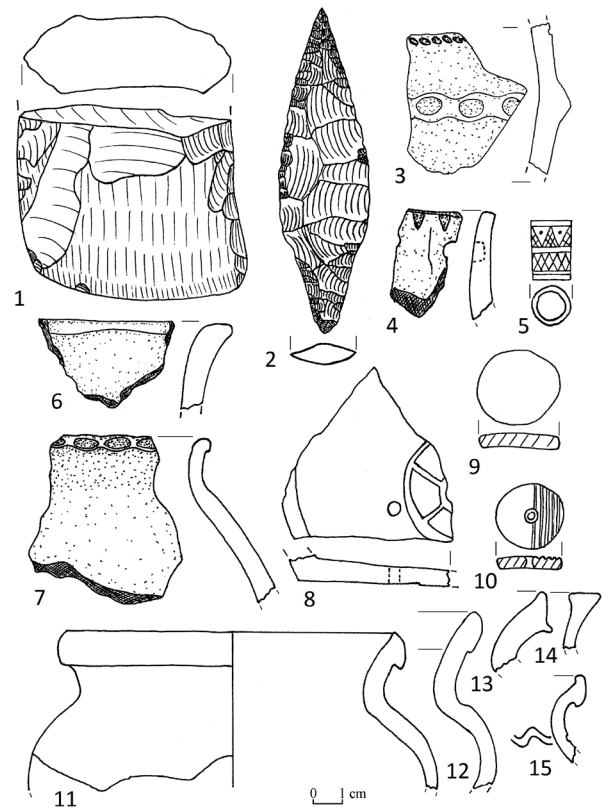

Рис. 4. Матеріали з пам'ятки Жорнів-1: 1–4, 6–15 — підйомний матеріал, 5 — з обриву кар'єра; 1, 2 — кремій, 3, 4, 6–15 — кераміка, 5 — кістка.

виявлено матеріали доби палеоліту (?), бронзи та Х–ХІІ ст. В 1997 році в межах ділянки було знайдено крем'яний стилет (рис. 4, 2), який можна датувати добою пізньої бронзи — раннього заліза.

В 2009 році В.В. Ткачем за 450 м на південний схід від відомих меж городища у лісі було виявлено вал з слідами зовнішнього рову, який тягнеться від кар'єра до краю лісу, далі в межах поля, очевидно знівельований оранкою (рис. 2, 4; рис. 14). Рухомого археологічного матеріалу тут знайдено не було, тож питання причетності валу до оборонних споруд городища залишається відкритим і вимагає спеціального дослідження розкопками.

Жорнів, пункт 2. Займає мис корінного лівого берега р. Стубли за 2 км на південь від церкви. Координати: 50°30'4.68"Пн, 25°56'57.16"Сх. Пам'ятка виявлена І. К.Свешніковим у 1963 р. [6, с. 47].

З поверхні, зайнятої городами було зібрано крем'яні вироби, серед яких ніж та скобель на відщепі (рис. 7, 1, 2), кераміку городоцько-здовбицької культури з шнуровим орнаментом (рис. 7, 3), тшинецько-комарівської культури (рис. 7, 6, 7), могилянської групи ранньозалізного віку (рис. 5, 21, 27, 28), милоградської культури (рис. 5, 19, 20, 22–26), уламок глиняної ложки коричневого кольору, з домішкою шамоту в тісті (рис. 5, 29), що відповідає ознакам могилянської кераміки, уламок біконічного

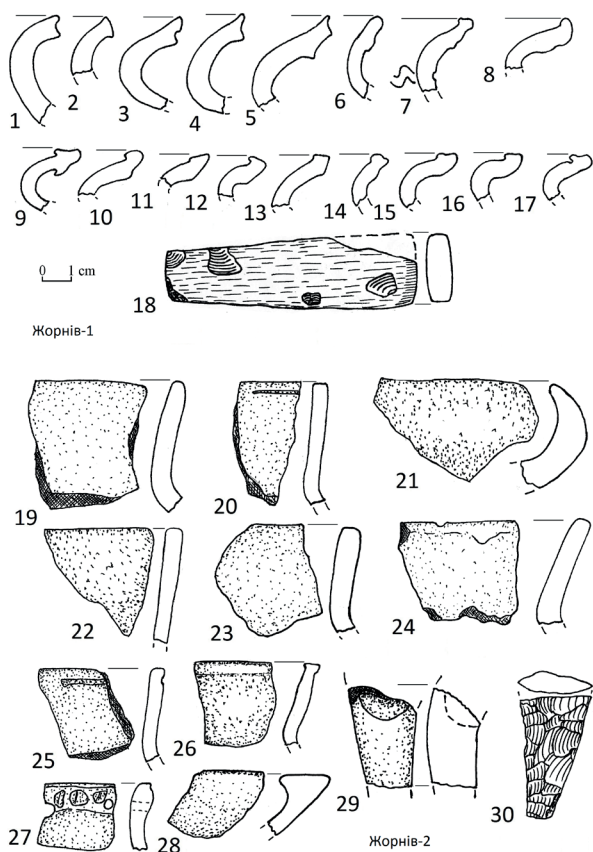

Рис. 5. Підйомний матеріал з пам'яток Жорнів-1 (1–18) та Жорнів-2 (19–30); 1–17, 19–29 – кераміка, 18, 30 – кремій.

пряслиця з такої ж глиняної маси (рис. 7, 5), уламок крем'яного серпа ранньозалізного віку (рис. 5, 30), уламок пряслиця підовальної форми сірого кольору, з домішкою піску та рідких зерен товченого кремню в глиняному тісті (рис. 7, 4).

Виразною та багатую серією знахідок представлена доба Середньовіччя. Знайдено ліпну кераміку райковецької культури (рис. 6, 1–6), ранньокружальні вироби IX–X ст. (рис. 6, 7–14), X – початку XI ст. (рис. 6, 15–32), середини XI – початку XII ст. (рис. 6, 33–40). Знайдено також біконічне глиняне пряслице та кістяний кілок-проколку.

Жорнів, пункт 3. Займає мис лівого берега р. Стубли за 2,2 км на південний захід від церкви. Координати: 50°30'34.57"Пн, 25°56'16.93"Сх. Поверхня на момент обстеження була задернована.

Зібрано крем'яні пластини доби енеоліту, кераміку стжижовської культури доби бронзи, кераміку могилянської групи ранньозалізного віку (рис. 7, 9, 10), середньовічну кераміку: уламок вінчика посудини коричневого кольору із згладженою зовнішньою поверхнею, домішкою піску в глиняному тісті та тришаровим на зламі черепком, орнаментованою вдавленнями по вінчику (рис. 7, 8), уламок вінчика легко обточеної на колі посудини коричневого кольору з великою кількістю шамоту в глиняному тісті (рис. 7, 11), уламки вінчиків кружального посуду X – початку XI ст. (рис. 7, 12, 13).

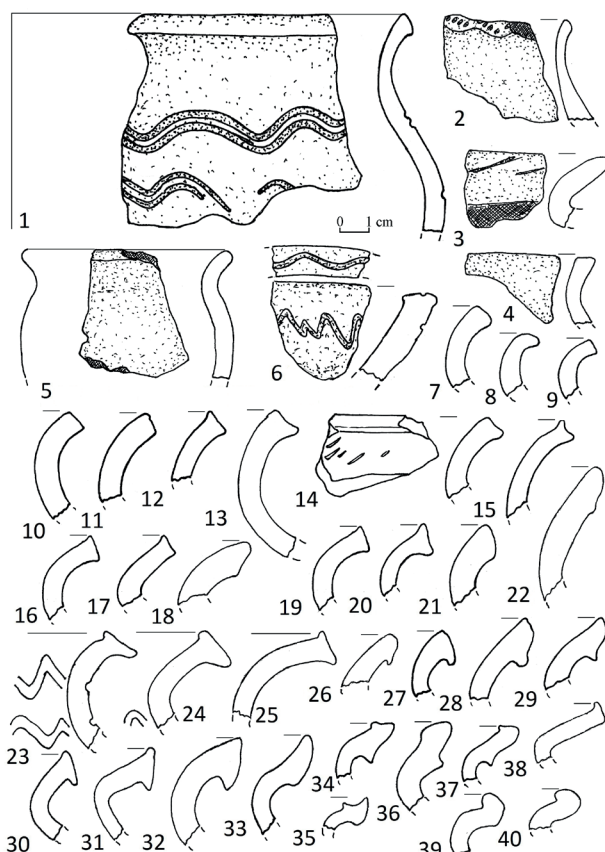

Рис. 6. Підйомний матеріал (кераміка) з пам'ятки Жорнів-2.

Жорнів, пункт 4. Займає мис лівого берега р. Стубли за 1 км на південний захід від церкви. Координати: 50°30'41.65"Пн, 25°56'14.28"Сх.

Зібрано уламок пряслиця коричневого кольору, з згладженою поверхнею, домішкою дрібних зерен шамоту в глиняному тісті (рис. 10, 15), кераміку могилянської групи ранньозалізного віку (рис. 10, 14), X – початку XI ст. (рис. 10, 16, 19–21), середини XI – початку XII ст. (рис. 10, 17, 18, 22).

Жорнів, пункт 5. Займає високий мис лівого берега р. Стубли, навпроти городища, за 0,1 км на південний захід від мосту через Стублу. Координати: 50°31'1.88"Пн, 25°56'4.06"Сх.

Зібрано крем'яний скребок на первинному відщепі (рис. 9, 3), уламок крем'яної сокири доби бронзи (рис. 9, 4), уламок кам'яної сокири з темно-зеленого дрібнозернистого мінералу з шліфованою поверхнею (рис. 9, 1), уламок кам'яної свердленої сокири з сірого, дуже дрібнозернистого мінералу, добре шліфованої (рис. 9, 2), кераміку городоцько-здовбицької культури доби бронзи (рис. 9, 6), уламок стінки орнаментованої посудини середньодніпровської культури (рис. 9, 5), уламки посуду вельбарської культури. За повідомленням місцевих жителів на цьому і сусідньому (на північ) мисах було кілька курганів, нині розораних.

Жорнів, пункт 6. Займає мис лівого берега струмка за 0,5 км на північ від церкви.

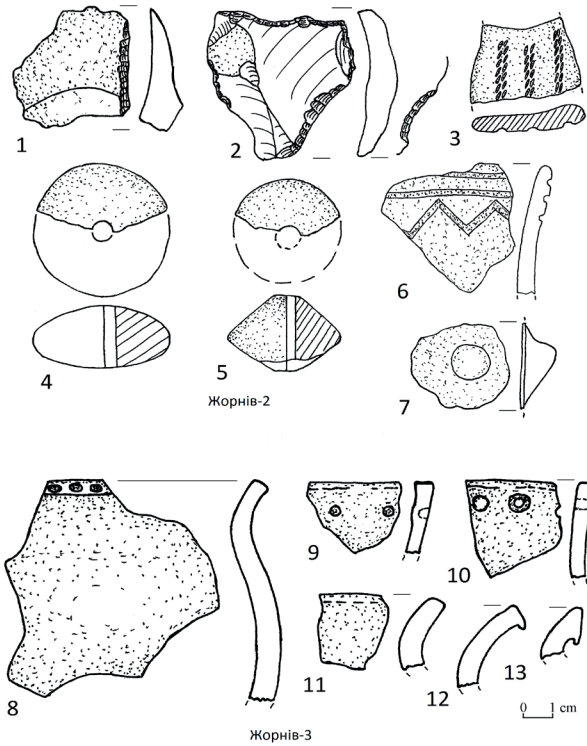

Рис. 7. Підйомний матеріал з пам'яток Жорнів-2 (1–7) та Жорнів-3 (8–13); 1, 2 – кремій, 3–13 – кераміка.

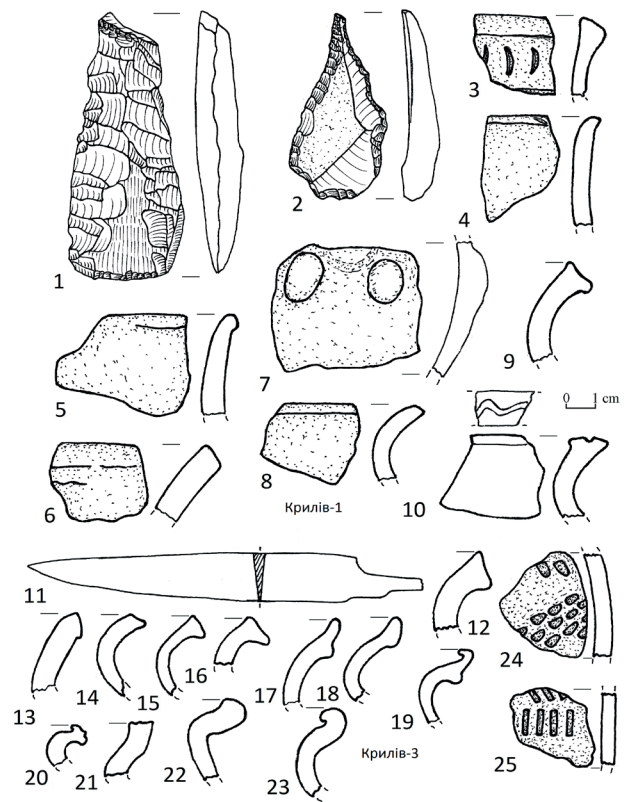

Рис. 8. Підйомний матеріал з пам'яток Крилів-1 (1–10) та Крилів-3 (11–25); 1, 2 – кремій, 3–10, 12–25 – кераміка, 11 – залізо.

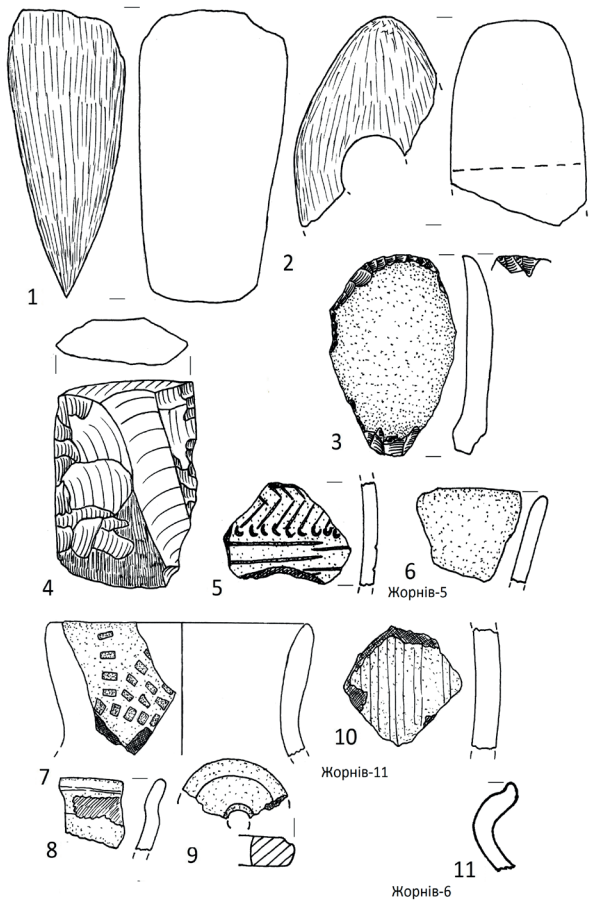

Рис. 9. Підйомний матеріал з пам'яток Жорнів-5 (1–6), Жорнів-11 (7–10) та Жорнів-6 (11); 1, 2 – камінь, 3, 4 – кремій, 5–11 – кераміка.

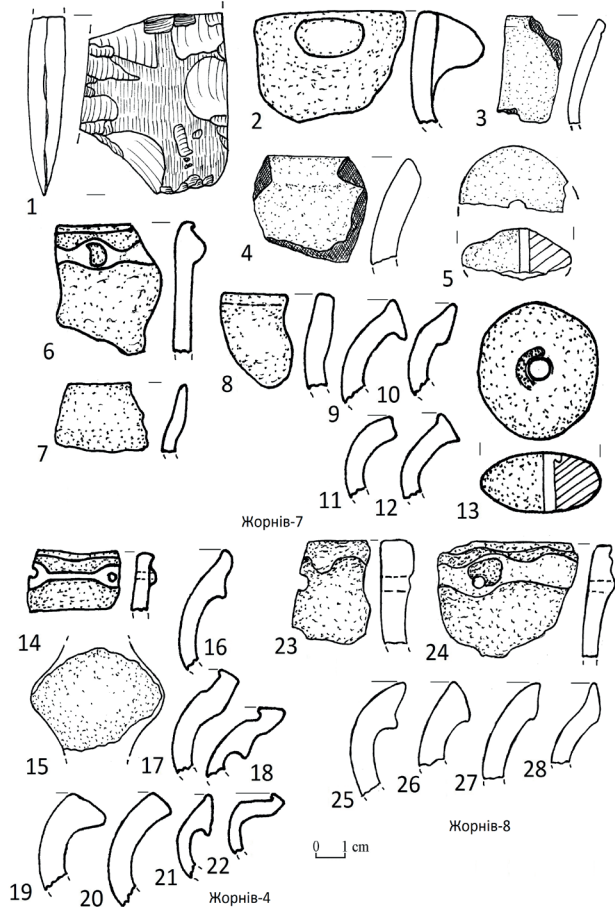

Рис. 10. Підйомний матеріал з пам'яток Жорнів-7 (1–13), Жорнів-4 (14–22) та Жорнів-8 (23–28).

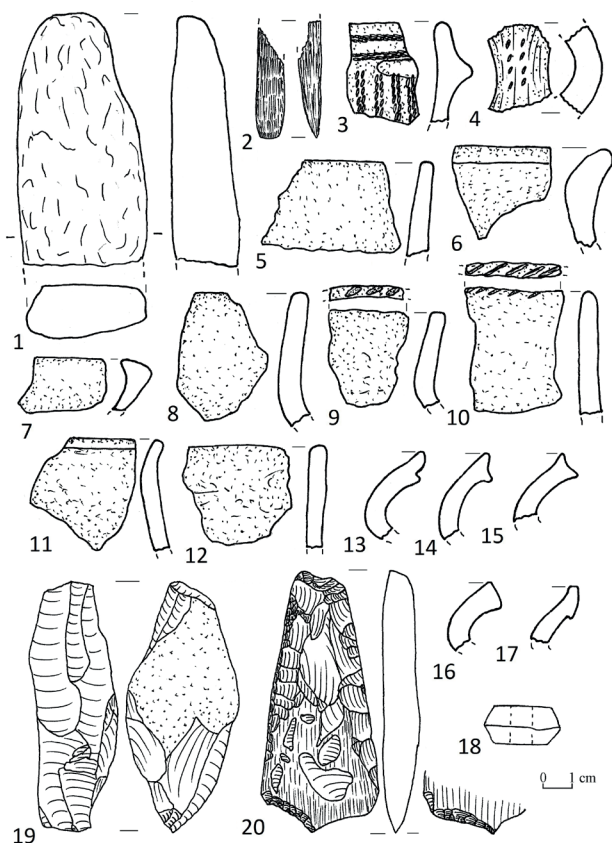

Рис. 11. Підйомний матеріал з пам'ятки Жорнів-10: 1 — камінь, 2 — кістка, 3—18 — кераміка, 19, 20 — крем'яні.

Координати: 50°31'28.06"Пн, 25°56'43.21"Сх.

Зібрано уламки кераміки доби бронзи (?) та XII — першої половини XIII ст. (рис. 9, 11).

Жорнів, пункт 7. Займає мис правого берега струмка за 1 км на північний схід від церкви. Координати: 50°31'48.41"Пн, 25°57'2.17"Сх.

Зібрано крем'яні пластини кам'яної доби та енеоліту, кераміку енеолітичного часу (рис. 10, 7), знаряддя на відщепках та крем'яну сокиру (рис. 10, 1) доби бронзи, кераміку городоцько-здовбицької, межановицької (рис. 10, 2), стжижовської (рис. 10, 4), милоградської (рис. 10, 3), вельбарської (рис. 10, 8) культур, кераміку могилянської групи (рис. 10, 6), X — початку XI ст. (рис. 10, 9—12). Виявлено фрагмент пряслиця коричневого кольору з домішкою шамоту в глиняному тісті (рис. 10, 5), пряслице сплющено-овальної форми, світло-коричневого кольору з домішкою шамоту та вигорілої органіки (рис. 10, 13).

Жорнів, пункт 8. Займає мис правого берега р. Стубли за 0,25 км на південь від городища. Координати: 50°30'35.31"Пн, 25°56'39.84"Сх.

Зібрано різець на пластині доби енеоліту, крем'яні відщепи, кераміку городоцько-здовбицької культури, могилянської групи (рис. 10, 23, 24), X — початку XI ст. (рис. 10, 25-28).

Жорнів, пункт 9. Займає мис правого берега р. Стубли за 0,5 км на південь від городища.

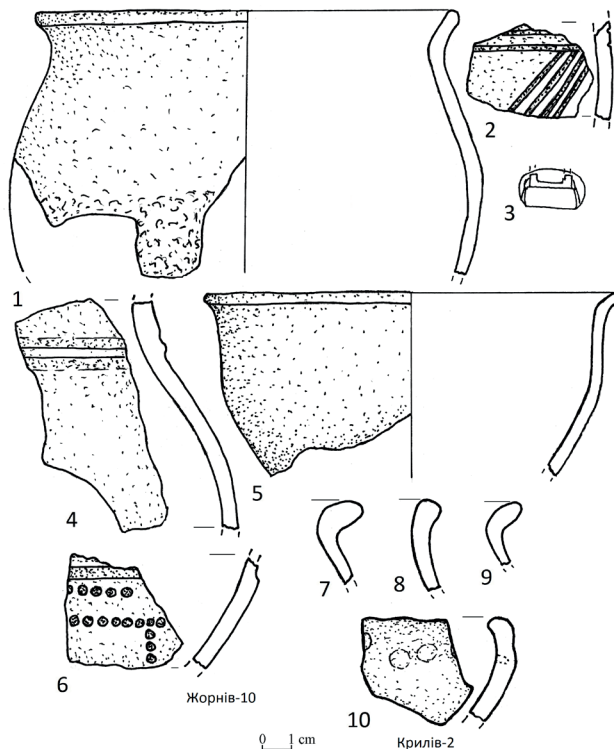

Рис. 12. Підйомний матеріал з пам'яток Жорнів-10 (1—9) та Крилів-2 (10); 1, 2, 4—10 — кераміка, 3 — кольоровий метал.

Координати: 50°30'41.13"Пн, 25°56'44.50"Сх.

Зібрано неатрибутовану ліпну кераміку, уламок крем'яного серпа ранньозалізного віку, кераміку X — початку XI ст.

Жорнів, пункт 10. Займає лівобережну терасу р. Стубли за 0,8 км на північний захід від церкви. Координати: 50°31'26.58"Пн, 25°56'8.76"Сх.

Зібрано патинований нуклеус доби палеоліту (рис. 11, 19), уламок кераміки трипільської (?) культури матеріали доби бронзи: зламано заготовку кам'яної сокири (рис. 11, 1), уламок кістяного долота (рис. 11, 2), крем'яну сокиру, перероблену на знаряддя з шипом (рис. 11, 20), кераміку городоцько-здовбицької (рис. 11, 5), стжижовської (рис. 11, 3, 4), тшинецько-комарівської (рис. 11, 6) культур; кераміку могилянської групи (рис. 11, 7) та милоградської культури (рис. 11, 8) ранньозалізного віку, кераміку зубрицької культури (рис. 11, 9—12), ліпну кераміку вельбарської культури (рис. 12, 1, 2, 4—6), кружальну кераміку черняхівської культури (рис. 12, 7—9), перстень з кольорового сплаву (рис. 12, 3), кераміку X — початку XI ст. (рис. 11, 13—17), глиняне біконічне пряслице (рис. 11, 18).

Жорнів, пункт 11. Займає мис — відріг Замкової гори, за 1,7 км на південний схід від церкви. Координати: 50°30'21.28"Пн, 25°57'5.03"Сх.

Зібрано крем'яні вироби доби палеоліту, енеоліту, кераміку маліцької (?) культури (рис. 9, 8)

фрагмент пряслиця коричневого кольору з домішкою шамоту (рис. 9, 9), кераміку тшинецько-комарівської культури (?), кераміку зубрицької культури (рис. 9, 10), кераміку X — початку XI ст. Особливою знахідкою є неатрибутований фрагмент вінчика посудини світло-коричневого кольору, тришаровий на зламі, з згладженою поверхнею, домішкою шамоту в глиняному тісті, штамповим орнаментом (рис. 9, 7). Подібна кераміка на Дубенщині практично не відома. Схожий фрагмент, також неатрибутований, походить з поселення Дубно-Волиця. Можна припустити що ця кераміка датується добою неоліту — енеоліту.

Крилів, пункт 1. Займає високий похилий мис лівого берега р. Стубли нижче мосту шосе Львів-Київ в урочищі Городи. Координати: 50°29'27.70"Пн, 25°57'38.34"Сх. Виявлене І. К. Свешніковим у 1963 р., у тому ж році розкопками Л. І. Крушельницької було розкрито площу 240 м², виявлено майстерню крем'яних знарядь городоцько-здовбицької культури, господарську яму могилянської групи, житло поморської культури, ями давньоруського часу [2, с. 194; 6, с. 50]. Поселення частково пошкоджене будівництвом автотраси з півдня та колгоспним відстійником розмірами близько 60 × 40 м.

З поверхні зібрано матеріали городоцько-здовбицької культури — кераміку, крем'яні сокиру та перфоратор (рис. 8, 1, 2), кераміку тшинецько-комарівської культури (рис. 8, 3), поморської культури (рис. 8, 4—6, 8), неатрибутовану ліпну кераміку з рельєфними виступами та домішкою кременю в глиняному тісті (рис. 8, 7), кераміку X—XI ст. (рис. 8, 9, 10).

Крилів, пункт 2. Займає мис лівого берега р. Стубли за 1 км на північний захід від шосейного мосту. Координати: 50°29'42.37"Пн, 25°57'22.06"Сх.

З поверхні зібрано кераміку могилянської групи ранньозалізного віку (рис. 12, 10).

Крилів, пункт 3. Займає мис лівого берега р. Стубли за 0,3 км на південний захід від шосейного мосту через Стублу. Координати: 50°29'8.70"Пн, 25°57'26.57"Сх.

Рис. 13. Жорнів-1, котлован середньовічного житла, пошкодженого кар'єром.

Рис. 14. Нововиявлений вал в лісі біля городища Жорнів-1.

Зібрано уламок ретушованої пластини доби неоліту (?), кераміку культур кулястих амфор (рис. 8, 25), тшинецько-комарівської (рис. 8, 24), ліпну кераміку райковецької культури, кружальну кераміку X — початку XI ст. (рис. 8, 12—18, середини XI — початку XII ст. (рис. 8, 19—21), XII — першої половини XIII ст. (рис. 8, 22, 23).

Проведені розвідки охопили 14 археологічних пам'яток. Більшість з них подано як нововиявлені, однак слід зауважити, що частина з них очевидно є «перевідкритими» через неякісні прив'язки до місцевості раніше відомих пунктів (у багатьох випадках це тільки назва урочища або приблизний напрямок і відстань «від села»). Дослідження території не було суцільним, особливо це стосується забудованих і заліснених ділянок, тож є значні перспективи відкриття нових пам'яток і доповнення інформації про згадані в даному дослідженні, оскільки багато з них були відвідані один-два рази, чого недостатньо для формування достатньо інформативної збірки артефактів.

Джерела та література

1. Войтюк О., Конопля В., Прищепя Б. Кременеобробний осередок доби ранньої бронзи на Жорнівському городищі. *Наукові записки РОКМ*. Вип. XIII. Частина 1: матеріали наукової конференції, присвяченої 100-річчю від дня народження Ігоря Кириловича Свешнікова. Рівне: Дятлик М., 2015. С. 160–163.
2. Крушельницька Л. І. Поселення поморської культури у Ровенській області. *Археологія*. Том XXI. 968. С. 194–198.
3. Прищепя Б.А. Жорнівське городище на р. Стублі. *Археологічні дослідження, проведені на території України протягом 80-х років державними органами охорони пам'яток та музеями республіки*: тематичний збірник наукових праць. К., 1992. С. 119–128.
4. Прищепя Б. А. Погоринські міста в X–XII ст. Рівне: ПП Дятлик М., 2016. 297 с.
5. Пясецький В. К. Палеоліт Волинської височини і Малого Полісся. Рівне: «Друк Волині», 2009. 238 с.
6. Свешніков І. К., Нікольченко М. Довідник з археології України. Ровенська область. К.: «Наукова думка», 1982. 116 с.